

3:

De første reaktioner på attentatet

I *Konak* slog alle forsøg på at genoplive ærkehertugen fejl. Kort efter klokken 11 om formiddagen blev det med ringning fra kirkeklokker i Sarajevo forkyndt, at den østrig-ungarske tronfølger og hans hustru var døde. Snart var regeringerne i alle Europas hovedstæder blevet informeret om forbrydelsen, og overalt skabte mordet på ærkehertugen overskrifter. I London talte *Times* om en ”frygtelig tragedie”. Medlemmer af den kongelige husholdning i London var ”uudsigeligt chokerede”, og kong George V bebudede en sørgeuge ved hoffet. I Berlin var kejser Wilhelm II som personlig ven af ærkehertugen dybt rystet over forbrydelsen og så i denne et stort tab for ”det germanske islæt i den østrigske stat”.

Men der var også andre stemmer. I Italien var Antonio Salandra, ministerpræsidenten, og Antonio di San Giuliano, udenrigsministeren, enige om, at man nu kunne ånde lettet op. Ikke blot var ærkehertugen ”ingen ven af Italien”, men heller ikke af sine slægtninge og ville ”trods sit tragiske endeligt kun blive lidt beklaget”. Den italienske ambassadør i Berlin, Riccardo Bollati, fik endda det indtryk, at Franz Ferdinand heller ikke havde været særligt elsket i Tyskland, og rapporterede, at man ikke havde haft ubetinget tillid til ham. Understatssekretær Arthur Zimmermann forklarede

3: De første reaktioner på attentatet

dette med Franz Ferdinands antiungarske og antiitalienske holdning samt det, at han hjemme stod på slavernes side; endvidere var han ”lunefuld [og] voldelig”. ”Uden at ville benægte hans kvaliteter og fortrin, især med hensyn til hæren, kan man gå ud fra, at såvel hjemme som i udlandet ville hans bortgang forenkle monarkiets situation snarere end at komplicere den,” lød Zimmermanns vurdering i en samtale med Bollati den 30. juni.

I Rumænien reagerede man i det mindste med sorg på underretningen om ærkehertugens død. I pressen - kunne den britiske gesandt Aretas Akers-Douglas rapportere hjem fra Bukarest - herskede der enighed om, at Franz Ferdinand havde været en ”beskytter af minoriteter og støtte af nationale mål” inden for Dobbeltmonarkiet. Den serbiske gesandt i Bukarest konstaterede derpå med bekymring, at Rumæniens reaktion ”er langt mindre venlig over for Serbien, end vi havde regnet med”.

I Wien var den officielle reaktion på attentatet blandet, og der var, ifølge Imanuel Geiss, en ”pinlig diskrepans mellem officiel harme og ’tredjeklassesbegravelsen’ på den ene side, offentlig indifferens og intern letelse over tronfølgerens forsvinden på den anden”. Javist, udadtil anstillede man sig oprørt og sorgfuld, og tronfølgerens død blev fremstillet som et stort tab. Men hans opfarende temperament og hans uberegnelige lune havde ikke gjort ærkehertugen elsket af sine fremtidige undersåtter. Ikke mindst som følge af sit ægteskab med Sophie von Hohenberg, som ikke blev betragtet som værende standsmæssig, og som ikke levede op til hofceremoniellet i Wien, stod han heller ikke i særlig høj

kurs hos sin onkel, kejser Franz Joseph. Endvidere nød han især som følge af sin tolerante indstilling over for Dobbeltmonarkiets minoriteter heller ikke nogen høj anseelse på Ballhausplatz, hvor det østrig-ungarske udenrigsministerium residerede. Mange frygtede, at tjekker, serbere, kroater og andre mindretal ville få tilstået flere rettigheder ved hans tronfølge. Dette gjorde ham upopulær hos mange østrigere, men i ganske særlig grad blandt ungarerne. Som vi har set det, hjalp det desværre heller ikke på hans anseelse i Serbien. Det stod også hans samtidige klart, at Franz Ferdinand var imod en krig. Således noterede den østrigske journalist Josef Redlich under Julikrisen i sin dagbog, hvad han og grev Alexander von Hoyos i natten efter afleveringen af ultimatummet til Serbien diskuterede: ”Vi taler begge om ærkehertuglegenden: Verden ved ikke, at ærkehertugen hele tiden var imod krig. Så gennem sin død hjalp han os til den energi, som han aldrig ønskede at tilvejebringe, så længe han levede!”

Selv i døden fortsatte hofceremoniellet med at ydmyge Sophie og Franz Ferdinand. Ligene blev uden pragtudfoldelse transporteret med skib og tog til Wien, og ved den officielle lit de parade i Hofburg blev Franz Ferdinands kiste placeret højere for også her at fjerne enhver tvivl om Sophies lavere rang. Ærkehertugens hustru blev nægtet en officiel begravelse. Sørgehøjtideligheden i Kapuzinerkirken varede et kvarter, og ærkehertugens onkel, kejser Franz Joseph, havde valgt ikke at være tilstede ved denne lejlighed. Henry Wickham Steed fra Londonavisen *Times* fik det indtryk,

3: De første reaktioner på attentatet

Leopold von Berchtold
(1863-1942). 1912-1915
Østrig-Ungarns udenrigs-
minister.

at ærkehertugen var blevet ”begravet som en hund”. For at spare Sophie for yderligere habsburgske ydmygelser i døden havde parret i klog forudseenhed imidlertid allerede lagt planer for tilfældet af deres død og i 1910 ladet bygge et gravkapel i kirken ved Franz Ferdinands slot Artstetten. Dér fandt den 4. juli en beskeden bisættelse sted – en tredjeklasses begravelse muligvis, men i det mindste en begravelse uden yderligere ydmygelser.

Blot én dag efter attentatet mødtes generalstabschef Franz Conrad von Hötzendorf og udenrigsminister Leopold von Berchtold til en fortrolig samtale. Conrad krævede straks krig mod Serbien – han havde allerede i flere år ønsket en sådan, og så længe stormagtens harme over attentatet varede ved, var der en strålende lejlighed til at sætte fredsforstyrrelsen på Balkan ud af spillet.

Også uden direkte beviser gik han ud fra en serbisk medvirken. Det drejede sig ”om et attentat mod monarkiet, hvorpå der måtte følge et øjeblikkeligt skridt”, forsikrede Conrad udenrigsministeren og forlangte en ”mobilisering mod Serbien”. Berchtold var derimod på ingen måde overbevist om nødvendigheden af en krig. ”Jeg har forestillet mig en helt anden fremfærd”, svarede han. ”Vi kræver af Serbien, at det opløser visse foreninger, afskediger den minister, der er ansvarlig for politiet, og tilsvarende foranstaltninger.” Udenrigsministeren befandt sig i en vanskelig situation – kejseren, men også den ungarske ministerpræsident István Tisza, var imod en krig. Over for dem stod de krigsivrende ”høge”, hvortil ud over Conrad hørte enkelte andre herrer fra Ballhausplatz, for eksempel kabinetschefen i udenrigsministeriet, grev Alexander von Hoyos, og grev Johann Forgách, departementschef i det østrigske udenrigsministerium. Berchtold var den 29. juni enig med Conrad i, ”at øjeblikket til løsning af det serbiske spørgsmål imidlertid foreligger, og at han vil tale med Hans Majestæt derom. Men frem for alt må man afvente resultatet af undersøgelsen.” Men han bifaldt ikke en øjeblikkelig mobilisering.

Det drejede sig i første omgang om at finde ud af, hvorledes forbundsfællen i Berlin forholdt sig til sagen. Allerede næste dag bød der sig en lejlighed hertil under en samtale med den tyske ambassadør i Wien, Heinrich von Tschirschky. Ambassadøren viste sig imidlertid nærmest afvisende over for en krig. Han rapporterede efter samtalen i Wien: ”Her hører jeg, også fra de mest

3: De første reaktioner på attentatet

seriøse mennesker, igen og igen det ønske, at man nu én gang for alle må tage et grundigt opgør med serberne. Man må i første omgang stille serberne en række krav og i tilfælde af, at de ikke vil acceptere disse, føre sig beslutsom frem. Jeg benytter enhver sådan anledning til roligt, men meget eftertrykkeligt og alvorligt at advare mod overilede skridt.”

Hans rapport om denne audiens den 30. juni, som blev modtaget i Berlin den 2. juli, blev af den tyske kejser Wilhelm II forsynet med vrede kommentarer i margenen - dog ikke fordi man i Wien ønskede at løbe risikoen med en krig, men fordi den intetanende Tschirschky havde haft en dæmpende virkning på østrigerne. I morges skrev kejseren fortørnet: ”hvem har bemyndiget ham til det? det er meget dumt! vedkommer ham overhovedet ikke, det er udelukkende Østrigs sag, hvad det tænker at gøre i den anledning.” Her læser man også de første opmuntrende råd fra Berlin under Julikrisen: ”Der må gøres op med serberne, og det snarest.” Kejseren var imidlertid en af de få, som virkelig sørgede over ærkehertugen – blot få uger tidligere, fra den 12. til den 13. juni, havde han mødt ”Franzi”, som han var knyttet til i ægte venskab, i Konopischt, 50 kilometer sydøst for Prag. Bortset fra det, var kongemord i Wilhelms øjne en forbrydelse som ubetinget måtte hævnnes. For udenrigsministeriet i Berlin, som den 4. juli fik det af Wilhelm kommenterede dokument tilbage, fulgte heraf, at Wilhelm billigede en skarp optræden fra østrigerens side. Tschirschkys forsøg på at berolige østrigerne fik således i begyndelsen af juli en brat afslutning. Efter

denne første udglattende tyske reaktion var der fra ham – og fra Berlin – kun opmuntring til at handle energisk og hurtigt. Således erfarede Alexander von Hoyos af den fra Wilhelmstraße, hvor det tyske udenrigsministerium residerede, velunderrettede publicist Victor Naumann allerede den 1. juli, at man i udenrigsministeriet ”anser øjeblikket for gunstigt til at fremkalde den store afgørelse”. Han påpegede, at ”man er i Berlin stærkt foruroaget over den russiske oprustning og den nyligt i efteråret påtænkte mobilisering af en stor russisk troppestyrke”. Forholdet til London var blevet bedre, og man mente i Berlin ”at have sikkerhed for, at England ikke ville gribe ind i en europæisk krig”. Som vi vil se det, var det faktisk denne opfattelse, som ansporede de tyske ansvarlige under hele Julikrisen og i væsentlig grad bidrog til den tyske holdning under krisen.

Og heraf kom det også hurtigt til at stå klart, hvorledes den tyske holdning over for Østrig ville tage sig ud under den samlede krise: ”Østrig-Ungarn er som monarki og stormagt tabt, hvis det ikke udnytter dette øjeblik”, truede Naumann. Denne trussel dukkede under krisens forløb gentagne gange op, når det drejede sig om at fremkalde en beslutsom holdning hos forbundsfællen, og når som helst det så ud til, at man i Wien var ved at miste modet. I Berlin var man, ifølge Naumann, overbevist om, at den tyske kejser ville ”give [Østrig-Ungarn] enhver garanti og denne gang også stå fast, om det så skal føre til krig, fordi han indser farerne for det monarkistiske princip”. Og udenrigsministeriet ville ”ikke imødegå denne stemning”.

3: De første reaktioner på attentatet

Alexander von Hoyos (1876-1937). 1912-1917 kabinetschef i Østrig-Ungarns udenrigsministerium.

Zimmermann formulerede klart Tysklands holdning over for forbundsfællen Østrig-Ungarn, da han på Hoyos' spørgsmål, om man i Berlin for alvor havde troet på, "at Østrig-Ungarn roligt ville finde sig i mordet på tronfølgeren og ikke reagere", svarede: "Nej, men vi havde dog frygtet det i nogen grad."

En tilskyndelse fra tysk side havde imidlertid ikke været nødvendig, for at Dobbeltmonarkiets internationale anseelse skulle vække bekymring i Wien. Det var derfor heller ikke på nogen måde tilfældet, at et tøvende Østrig-Ungarn blev sat under pres af Tyskland. Ikke desto mindre spillede forbundsfællens holdning en afgørende rolle for den måde, hvorpå østrigerne tænkte. Den 30. juni havde Conrad en yderligere drøftelse med Berchtold. "Det mord, der er blevet begået under Serbiens protektion, er en grund til krig", hæv-

dede Conrad, og han krævede, at man ”frem for alt [skulle] spørge [Tyskland], om det ville dække vor ryg mod Rusland”. Der kan således ikke være tvivl om, at Tysklands holdning var udslagsgivende for krisen.

Det var ikke kun generalstabschefen, som mente, at en energisk optræden var den eneste mulige reaktion på den serbiske provokation. Således erindrede baron Leopold von Andrian-Werburg (leder af generalkonsulatet i Warszawa) efter krigen, at han i juli 1914 havde været enig med sine kolleger i, at kun en krig kunne rede Østrig. Det var i juli 1914 Andrians vurdering, at i løbet af et par år ville Serbien, Rumænien og Rusland alligevel presse Dobbeltmonarkiet ud i en krig – derfor ville det altså være bedre at føre krigen nu, under gode forudtæninger. Og derfor kunne Andrian efter krigen konstatere: ”Vi begyndte krigen, ikke tyskerne og endnu mindre Ententen – det ved jeg.” Det drejede sig dengang ”om fædrelandets eksistens”. Allerede den 15. juli erklærede Hoyos: ”Hvis det resulterer i en verdenskrig, kan det være os ligegyldigt.”

Stort set enhver, som i Europa havde et politisk eller militært ansvar, var klar over, at mordet på Franz Ferdinand kunne medføre alvorlige konsekvenser. I det britiske udenrigsministerium skrev Sir Arthur Nicolson den 30. juni til den britiske ambassadør i Petersborg: ”Den tragedie, som nylig har udspillet sig i Sarajevo, vil, håber jeg, ikke føre til yderligere forviklinger.” I udlandet var den almindelige opfattelse, at Østrig-Ungarn havde krav på satisfaktion. Man håbede dog, at denne ikke ville udarte sig til antiserbisk agitation eller endog

3: De første reaktioner på attentatet

skabe begrænsninger for Serbiens suverænitet. I realiteten blev Wien tilkendt retten til kompensation.

Der var imidlertid et problem: For Wiens regering var det ikke gjort med en kompensation, det vil sige med et diplomatisk resultat i forhold til Serbien. Den ønskede nu endelig at udnytte muligheden for en krig med Serbien for hermed at fjerne den til stadighed ulmende fare for Dobbeltmonarkiets beståen. Da en sejr naturligvis var forudsat, drejede det sig blot om den rette anledning – og en sådan syntes her at have vist sig. Man mente, at man måtte handle, for den østrig-ungarske stats ry stod på spil. Endvidere var også den multinationale stats formentlige stormagtsstatus truet – man så sig undermineret af det mindre Serbien, og man så sig under et vist pres for at bevise over for verden og sig selv, at man frem for at være Europas ”syge mand” besluttsomt kunne svare på provokationer fra Serbien. Så hellere ”hurtigt gå under”, mente Hoyos. Som Redlich natten mellem den 23. og 24. juli efter en lang samtale med Hoyos noterede: ”Vor note er meget dramatisk, den vil rejse [...] en frygtelig storm over Europa. Vi evner altså stadig at ville! Vi vil og må ikke være en syg mand, sagde Alek, så hellere hurtigt gå til grunde! [...] Sådan bryder i dag en stor dag frem: Forhåbentlig fører den til Østrigs helbredelse.”

I denne krise gik således lejligheden og fornemmelsen af et pres for at handle op i en større enhed - en skæbnesvanger kombination. Som vi har set, var lejligheden til en krig hidtil blevet forpasset, ved at forbundsfællerne ikke var enige, og især ved at Berlin ikke var indstillet på

at støtte Wien i en Balkankrig. Og derfor var det i juli 1914 vigtigt for østrigerne som det første at konsultere alliancepartneren. Hvorledes ville Berlin reagere, hvis det kom til en østrigsk krig mod Serbien? For at finde ud af dette, sendte man Alexander (Alek) von Hoyos, som rejste til Berlin udstyret med en kejserlig håndskrivelse og et langt memorandum fra den østrigske regering. Dér instruerede han den 5. juli den østrig-ungarske ambassadør, grev Szögyény, som derpå søgte foretræde for kejseren på slottet i Potsdam.

Franz Josephs håndskrevne brev til Wilhelm indeholdt det, som han under et personligt møde med kejseren under dennes planlagte besøg i Wien i anledning af Franz Ferdinands bisættelse havde ønsket at drøfte med Wilhelm; men af sikkerhedsmæssige grunde var den tyske monarks rejse blevet aflyst. Franz Joseph påpegede, at det for ham var ”meget ønskeligt at drøfte den politiske situation med dig”. I stedet sendte han nu et langt memorandum, som var blevet affattet i Wien allerede inden attentatet og nu tilpasset den nye situation, og et brev til forbundsfællen, i hvilket han fremhævede, at det ”mod min stakkels nevø udførte attentat [...] er en direkte følge af den agitation, der udføres af russiske og serbiske panslavister, og hvis eneste mål er at svække Tremagtsforbundet og sønderrive mit rige”.

Spørgsmålet fra Wien, om Tyskland i tilfælde af krig ville støtte forbundsfællen, besvarede kejseren med et betingelsesløst ja – i første omgang uden endog at konsultere den ansvarlige kansler, Theobald von Bethmann Hollweg. Denne bifaldt dog uden betænkning kort

3: De første reaktioner på attentatet

efter, at Tyskland ville støtte forbundsfællen, hvis denne ønskede at foretage ”energiske skridt” mod Serbien.

Dette var den berømte blankocheck fra Berlin, med hvilken kejser Wilhelm og hans kansler lovede den østrigske forbundsfælle ”Tysklands fulde støtte”. Som Szögyény rapporterede den 5. juli, forsikrede kejseren efter at have læst brevet fra Wien den østrigske ambassadør, ”at Tyskland i vanligt forbundstroskab vil stå ved vor side”, selv hvis det ”endog skal komme til en krig mellem Østrig-Ungarn og Rusland”. Men i denne historisk vigtige drøftelse lagde den tyske forbundsfælle også pres på østrigerne, for, som det lød fra kejseren, hvis man i Wien ”virkelig havde erkendt nødvendigheden af en krigersk aktion mod Serbien”, så ville det være beklageligt at lade det for Østrig ”så gunstige moment” passere uudnyttet. Den næste dag forsikrede Bethmann Hollweg ambassadøren, at han, lige som kejseren, ”anser en øjeblikkelig indgriben fra vor side [det vil sige fra Østrigs] mod Serbien som den mest radikale og bedste løsning på vore problemer på Balkan”. Bethmann Hollweg var overbevist om, at Rusland i løbet af få år ikke ville kunne besejres, hvorfor han ønskede at lade det komme til en krig, så længe der stadig var udsigt til sejr. Blandt militærfolkene herskede der en lignende frygt for Ruslands fremtidige overmagt; en præventiv krig var den eneste mulighed for at forhindre, at Rusland snart ville være uovervindelig.

Blankochecken fra Berlin var altså langt mere end blot et løfte om at give partneren frie tøjler og om at støtte ham i overensstemmelse hermed – for samtidig

blev der lagt et decideret pres på Wien for ikke at lade denne gunstige situation for en ”afregning” med Serbien gå uudnyttet hen. I tilgift til den serbiske trussel var man i Wien nu sikkert også bange for, at den eneste forbundsfælle snart kunne miste tilliden til Dobbelmonarkiet, og Østrig-Ungarn derpå kunne stå isoleret tilbage.

Denne blankofuldmagt til Østrig-Ungarn, som tillod det at handle efter forgodtbefindende – selv med fare for, at en lokal krig mod Serbien kunne eskalere til en krig mod Rusland (og dermed automatisk også mod dennes forbundsfælle Frankrig) -, er et nøglepunkt i Julikrisen. Hvis man beskæftiger sig med ansvaret for krigsudbruddet, så må man, trods alle beviser på Wiens ønske om krig, dog stille det hypotetiske spørgsmål, hvad der ville være sket, hvis man i Berlin havde været mindre ansporende. En bremsende forbundsfælle ville have givet de østrigske krigsplanlæggere noget at tænke over, og de afgørelser, som i de følgende dage blev truffet i Wien, ville utvivlsomt være faldet anderledes ud. Dette ville muligvis have haft alvorlige følger for forbundet mellem de to alliancepartnere, og en vis nedkøling af relationerne ville uden tvivl have fundet sted, men alligevel ville det i begyndelsen af juli, som allerede under de forrige Balkankriser, helt afgjort have været muligt at mane til forsigtighed og at planlægge diplomatiske skridt frem for militære.

Men hvad var grunden til, at Tyskland så udtrykkeligt erklærede sig rede til at støtte Wien? Ud fra et tysk standpunkt bød der sig her faktisk en god anledning til at teste Ententen, så længe man stadig kunne

3: De første reaktioner på attentatet

løbe risikoen for en europæisk krig, altså inden den russiske oprustning var blevet fuldført. I denne sammenhæng er Bethmann Hollwegs overvejelser den 8. juli betegnende: ”Kommer krigen ikke, vil zaren ikke, eller råder det bestyrkede Frankrig til fred, så har vi dog stadig mulighed for på grundlag af denne aktion at manøvrere Ententen fra hinanden.” Således ville man have udmanøvreret Rusland og besejret det, ganske vist ikke militært, men i det mindste diplomatisk.

Løftet fra Berlin gjorde det muligt for regeringen i Wien at planlægge dets næste skridt mod Serbien, hvilket skete den 7. juli under et historisk afgørende møde i det fælles ministerråd. Herunder stod det alle deltagere fuldstændig klart, at en indgriben mod Serbien kunne føre til en krig med Rusland. Formanden, Berchtold, påpegede, ”at en væbnet konflikt med Serbien kunne resultere i en krig med Rusland”. Denne var på længere sigt uundgåelig, da Rusland førte en udenrigspolitik, der var fjendtlig mod Østrig. ”Den logiske følge [...] vil nok være at komme vor modstander i forkøbet og gennem en rettidig afregning med Serbien forhale den udviklingsproces, som allerede er i fuld gang, hvilket nok ikke vil være muligt senere.” Han talte altså både om en præventiv krig mod et Rusland, som i fremtiden ville intervenere på Balkan, og om en afregning med Serbien, som alle mødedeltagerne betragtede som ansvarlig for attentatet, selv om undersøgelsen af baggrundene for mordet stadig langt fra var afsluttet.

Kun den ungarske ministerpræsident István Tisza udtalte sig denne betydningsfulde 7. juli mod en øjeblik